

مؤلفه‌های روان‌شناختی طمأنینه براساس آیات و روایات و ساخت پرسشنامه اولیه

m.azimy@chmail.ir

مجید عظیمی‌وند / کارشناس ارشد روان‌شناسی مؤسسه اخلاق و تربیت

محمدرضا احمدی محمدآبادی / دانشیار گروه روان‌شناسی مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی

m.r.ahmadi313@gmail.com orcid.org/0009-0007-2410-2799

ym.abbasi@gmail.com

مهدی عباسی / استادیار گروه روان‌شناسی اسلامی پژوهشگاه قرآن و حدیث

 <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0>

دریافت: ۱۳۹۷/۱۲/۱۲ - پذیرش: ۱۳۹۸/۰۴/۲۵

چکیده

این پژوهش با هدف بررسی مؤلفه‌های روان‌شناختی طمأنینه براساس آیات و روایات و ساخت پرسشنامه اولیه آن انجام شد. برای مطالعه آیات و روایات از روش «تحلیل محتوا» و برای ارزیابی روایی و پایایی پرسشنامه، از روش «پیمایشی» استفاده گردید. پس از استخراج مؤلفه‌های طمأنینه، گویه‌های متناسب طراحی و هماهنگ با نظر کارشناسان، پرسشنامه ساخته شد. نمونه‌ای ۷۴ نفری از طلاب همدان با روش «نمونه در دسترس» انتخاب گردید. پس از تجزیه و تحلیل یافته‌ها با روش‌های آماری، نتایج ذیل به دست آمد: (۱) از نظر کارشناسان خبره دین و روان‌شناسی، روایی محتوایی (CVI) ۱۲ تا از مؤلفه‌ها بالاتر از ۰/۶ و تنها یک مؤلفه پایین (۰/۵) بود و گویه‌هایی که CVI آنها بالاتر از ۰/۶ بود در پرسشنامه قرار گرفت. (۲) همه مؤلفه‌ها، بجز «تمایل به پذیرش حقیقت» با کل پرسشنامه همبستگی معناداری داشت که نشان‌دهنده روایی سازه بود. (۳) پایایی پرسشنامه پس از بررسی همسانی درونی پرسشنامه با ضریب آلفای کرونباخ در سطح ۰/۸۸۱ به دست آمد. (۴) همسانی درونی براساس ضریب دو نیمه‌سازی گاتمن و اسپیرمن براون برابر با ۰/۸۳۱ و همبستگی دونیمه آزمون ۰/۷۱۱ به دست آمد. بنابراین پرسشنامه از پایایی و روایی مناسبی برخوردار است.

کلیدواژه‌ها: طمأنینه، پرسشنامه اولیه، مؤلفه، آیات و روایات، آرامش، روان‌سنجی.

یکی از مفاهیم مطرح‌نظر در آیات و روایات «طمأنینه» است که آدمی نیاز فراوانی به آن دارد؛ زیرا انسان با این خلق بر مشکلات زندگی غلبه می‌کند (شرباصی، ۱۳۵۱) و سبب کمال انسان و از فضایل اخلاقی می‌شود. ضد آن، یعنی «اضطراب و ترس» سبب نقصان انسان شده، از رذایل اخلاقی به‌شمار می‌رود (نراقی، ۱۳۸۲، ج ۱، ص ۲۷۹). «طمأنینه» یکی از واژه‌های بیانگر آرامش روان در قرآن است (اکبری‌راد، ۱۳۹۰) که با مشتقاتش ۱۲ بار در قرآن آمده و از جمله خواسته‌های فطری انسان و دغدغه‌های دیرینه و ریشه‌دار اوست (ویس‌کرمی، ۱۳۹۰).

«طمأنینه» از ریشه «طمن» دارای هم‌خانواده‌هایی نظیر مطمئن، طمأنینه و تطامن و به معنای «سکونت» است (ابن‌فارس، ۱۴۰۴، ج ۶ ص ۴۲۲؛ جوهری، ۱۴۱۰، ص ۲۱۵۸؛ قرشی، ۱۴۱۲، ج ۷، ص ۳۳۸؛ ابن‌منظور، ۱۴۱۴، ج ۱۵، ص ۲۶؛ طریحی، ۱۴۱۶، ج ۶ ص ۲۷۷؛ بستانی، ۱۳۷۵، ص ۹۰).

ابن‌منظور و *فیومی* «طمأنینه» را به «قلبی که سکونت دارد و قلق ندارد» معنا نموده‌اند (فیومی، ۱۴۱۴، ج ۱، ص ۳۷۸؛ ابن‌منظور، ۱۴۱۴، ج ۱۵، ص ۲۶). «طمأنینه» به معنای سکون و استئناس نفس است (فراهیدی، ۱۴۱۰، ج ۸، ص ۴۴۲). *راغب‌اصفهانی* «طمأنینه» را به سکون بعد از انزعاج تعریف نموده است (راغب‌اصفهانی، ۱۴۱۲، ج ۱، ص ۵۲۴). *مصطفوی* آن را سکون بعد از اضطراب و استقرار حالت سکون می‌داند (مصطفوی، ۱۳۶۸، ص ۱۲۴) و نیز به معنای آرامش پایدار است که از صاحبش جدا نمی‌شود (فیروزآبادی، ۱۹۹۱، ص ۴۵۷). *دهخدا* آن را به معنای آرامش، آرامیدن، قرار گرفتن، و آرام گرفتن می‌داند (دهخدا، ۱۳۹۰، ص ۸۷۹).

«زمین مطمئن» به معنای زمین منخفص (زمین هموار) است (واسطی، ۱۴۱۴، ص ۳۵۹؛ ابن‌منظور، ۱۴۱۴، ج ۱۵، ص ۲۶۸؛ فراهیدی، ۱۴۱۰، ج ۸، ص ۴۴۲؛ فیومی، ۱۴۱۴، ج ۱، ص ۳۷۸). «خفض» ضدالرفع (راغب‌اصفهانی، ۱۴۱۲، ج ۱، ص ۲۸۹) و به معنای تواضع مقارن با عطوفت و رحمت است (مصطفوی، ۱۴۰۲، ص ۹۲). «طمأنینه» براساس اسباب دو قسم «مادی» (نحل: ۱۱۲) و «معنوی» (انفال: ۱۰؛ رعد: ۲۸؛ نحل: ۱۰۶) است (مصطفوی، ۱۴۰۲، ص ۹۲). آنچه از مجموع قول لغویان به‌دست می‌آید این است که «طمأنینه» آرامش بعد از اضطراب است که معنای «انس و استقرار و تواضع» دارد و به همراه «سکینه، وقار، وداعه، امن، قرار، ثبات و راحه» خانواده معنایی تشکیل می‌دهند.

«سکن» به معنای ثبوت و حرکت نکردن بوده، برخلاف اضطراب و حرکت، و متضمن معنای «استقرار، وقار، وداعه و حلم» است. «سکینه» به معنای آن چیزی است که متصف به ثبوت و استقرار بوده، با «وقار، وداعه و طمأنینه» مترادف یا قریب‌المعنی است.

تفاوت «طمأنینه» با «سکینه» آن است که آرامش در طمأنینه برخلاف سکینه، همیشگی است و از صاحبش جدا نمی‌شود (عظیمی، ۱۳۹۶).

«وقر» به معنای سنگینی است که بر اشخاص یا اشیا حمل می‌شود و مادی و معنوی است و «وقار» در مقابل خفت است و با سکینه، حلم، رزانت و وداعه مترادف یا قریب‌المعنی است (عظیمی، ۱۳۹۶). درباره معنای «ودع» اصل در این ماده، صرف‌نظر از چیزی و عدم توجه به آن است و از آثار آن ترک و تخلیه و راحتی و سکون و خفض است و در قرآن در مقابل «استقرار» به معنای تمکن و تثبت آمده است (مصطفوی، ۱۴۰۲ق، ص ۶۸).

«انس» به معنای نزدیکی همراه با میل و علاقه است، در مقابل نفرت و وحشت و دوری، و از آثار آن طمأنینه و سکون است (عظیمی، ۱۳۹۶).

اصل در ماده «امن» به معنای امنیت، سکون و رفع خوف و وحشت و اضطراب است و به معنای اطمینان و زوال خوف است و «آمن» یعنی: مطمئن و «ایمان» به معنای آن است که فرد، خود یا غیر خود را در امنیت و سکون قرار دهد و «ایمان به چیزی» یعنی: حاصل شدن سکون و طمأنینه به‌وسیله آن چیز (مصطفوی، ۱۴۰۲ق، ص ۱۴۹).

«ثبات» به معنای استقرار و استدامه و ضد زوال است و «تثبیت» قلب به معنای استقرار، تسکین و طمأنینه قلب است.

اصل در ماده «روح» ظهور و جاری شدن امر لطیف است و از آثار این ظهور و جریان حاصل شدن فسخه، سرور، فرح، طیب، راحت سهولت گشایش، نجات و انقاذ است (همان، ص ۲۵۷). با توجه به تشکیل خانواده معنایی و معانی ذکرشده برای واژه‌های «طمأنینه»، «سکینه»، «وقار»، «وداعه»، «امن»، «قرار»، «ثبات» و «راحه»، اصل این کلمات، یا در گوهر معنایی با هم مشترکاتی دارند یا در آثار و نتایج، بنابراین بسیار به هم نزدیک و قریب‌المعنی هستند و کلمات طمأنینه، سکینه، وداعه، وقار، امن و تثبیت از نظر لغوی نسبت به هم مترادف به‌شمار می‌روند.

علامه طباطبائی «اطمینان» را به معنای سکون و استقرار می‌داند و می‌نویسد: اطمینان به چیزی سکون به آن می‌باشد. اطمینان این است که انسان خود را از قبول امری در امنیت می‌بیند و قلبش با آن آرام می‌شود و در قلبش استقرار می‌یابد، بدون اینکه قلبش مضطرب یا رویگردان شود (طباطبائی، ۱۴۱۷ق، ج ۱۲، ص ۳۵۴). جمله «لِیَطْمَئِنَ قَلْبِی» که حکایت کلام ابراهیم^{علیه السلام} است، مطلق آمده و نگفته قلبم از چه چیز آرامش یابد، و این اطلاق دلالت دارد بر اینکه مطلوب آن جناب از این درخواست به‌دست آوردن مطلق اطمینان و ریشه‌کن کردن منشأ همه خطورها و وسوسه‌های قلبی از قلب است (همان، ص ۳۷۴).

فخررازی در ذیل تفسیر آیه ۲۶ سوره «فجر» می‌نویسد: اطمینان به معنای استقرار و ثبات است (فخررازی، ۱۴۲۰ق، ص ۱۶۱). حقیقت طمأنینه آن است که نفس در باب معرفت اسماء الهی و صفات و نعوت او به خبری که خداوند از خودش می‌دهد و یا پیامبرش از او می‌دهد اطمینان یابد. پس به‌صورت قبول و تسلیم و اذعان و دعا و انشراح صدر و شادی قلب، آن را دریافت نماید (مجموعه من‌المختصین، ۱۴۲۶ق، ص ۷۷).

خواجه عبدالله انصاری در تعریف «طمأنینه» می‌نویسد: «طمأنینه» سکونی است که احساس امنیت درست و مشاهده عینی آن را تقویت می‌کند و از این‌رو از سکینه بالاتر است و برخلاف آن، دائمی است (انصاری، ۱۳۷۳، ص ۲۰۹). تعبیر به «مطمئنة» اشاره به آرامشی است که در پرتو ایمان حاصل شده؛ چنان‌که قرآن می‌فرماید: «أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ». چنین نفسی، هم به وعده‌های الهی اطمینان دارد، و هم به راه و روشی که برگزیده مطمئن است، هم در اقبال دنیا و هم در ادبار دنیا، هم در طوفان‌ها، و هم در حوادث و بلاها، و از همه بالاتر در آن هول و وحشت و اضطراب عظیم قیامت نیز آرام است (مکارم شیرازی و همکاران، ۱۳۷۴، ج ۲۷، ص ۴۷۷).

در اضطراب است که مسائل علمی به صورت شک، تردید و تحیر در برابر یقین (طمأنینه بخش) ظهور می‌نماید و در مسائل عملی به صورت غضب و نارضایتی در برابر رضا به قضای الهی، توکل، تفویض امر به خدا و تسلیم شدن به امر خدا - اینها درجات و مراتب طمأنینه در مسائل عملی است - بروز می‌کند. پس تردید و تحیر، اضطراب است و با طمأنینه نمی‌سازد و در هیچ آیه‌ای نیست که یاد خدا مایه اضطراب و تردید ذکر شده باشد، بلکه قرآن یاد خدا را مایه ترس از جهنم و یا ترس از محروم شدن از جنة اللقاء و مانند آن می‌داند (جوادی آملی، ۱۳۹۶، ج ۳۴، ص ۴۲۵).

حسین معن می‌گوید: طمأنینه در مقابل اضطراب دائم، قلق مستمر و انفعال قتال است؛ زیرا وجدان انسان با دنیا و مفاهیم آن مرتبط است؛ دنیایی که دائم در حال تغییر و عدم استقرار است و این اضطراب و تغییر دنیا در وجدان او منعکس می‌گردد و چشیده می‌شود و انسان در گردابی از اضطراب‌ها رها می‌گردد. اما قلب انسان مؤمن طمأنینه دارد و وجدان او هدایت‌کننده است (معن، ۱۴۱۲ق، ص ۱۷۶).

اطمینان قلب ضد خوف مذموم است (نراقی، ۱۳۸۲، ص ۱۸۱) و شکی نیست که فضیلت و کمال است؛ زیرا اطمینان قلب و نبود اضطراب از مواردی است که عقل به رسیدن به آن حکم می‌کند و صفت کمال است و ضد آن نقص و ردیلت است (همان).

براساس آموزه‌های قرآنی «طمأنینه» با دو ویژگی «آرامش خاطر» و «احساس رضایت» که انسان نسبت به آینده و زندگی پس از مرگ دارد، مشخص می‌شود. افرادی که از این دو ویژگی برخوردارند هیچ نوع نگرانی و اضطرابی که موجب اختلال در زندگی‌شان شود، ندارند (شجاعی، ۱۳۹۴، به نقل از: سبزواری، ۱۴۰۶ق، ص ۲۶۸). طمأنینه از ویژگی‌های انسان‌های بهنجار و به معنای آرامش است (ابوترابی، ۱۳۸۶، ص ۳۷).

شجاعی انسان سالم را کسی می‌داند که هیچ‌گاه از یاد خداوند غافل نیست و یاد خدا را آرامش‌بخش می‌داند (شجاعی، ۱۳۸۹، ص ۴۰۵). هرچه طمأنینه و آرامش انسان بیشتر شود به بهداشت روحی و روانی از منظر دین نزدیک‌تر می‌گردد (محمدی‌بختیاری، ۱۳۹۱).

آرامش و اطمینان حالتی است نفسانی همراه با آسودگی و ثبات که با وجود آن انسان در امور علمی دچار شک و تردید نمی‌شود و در امور عملی و تصمیم‌گیری‌های خود در زندگی تزلزل، اضطراب و دلهره پیدا نمی‌کند (یوسفیان، ۱۳۸۶). بنابراین طمأنینه دو رکن دارد: طمأنینه علم و ایمان، و طمأنینه اراده و عمل (مجموعه من‌المختصین، ۱۴۲۶ق، ص ۷ و ۸۰ و ۲۷۱۲).

طبق یافته‌های مؤلف، پژوهش‌ها طمأنینه را همراه با سایر انواع آرامش آورده و عوامل اضطراب، فشار روانی، آرامش و طمأنینه را در آیات و روایات بررسی کرده‌اند؛ همانند: *فعالی* (۱۳۹۱)، *دردگر* (۱۳۸۶)، *یوسفیان* (۱۳۸۶) و *حسینی‌زاده* (۱۳۸۱). *اکبری‌راد* (۱۳۹۰) نیز در کنار واژه‌های «سکینه» و «امن»، «طمأنینه» را معنا نموده و عوامل آن را بیان نموده است. *شرباصی* (۱۳۵۱) نیز به ذکر معنای «طمأنینه» و عوامل آن و ویژگی‌های انسان مطمئن اکتفا نموده است. ولی هیچ‌یک به مؤلفه‌های روان‌شناختی طمأنینه نپرداخته‌اند.

درباره مفهوم «آرامش روان» که نزدیک‌ترین واژه به «طمأنینه» است و عوامل ایجاد آن در منابع اسلامی - علاوه بر نکاتی که ذکر شد - پژوهش‌هایی صورت گرفته است. *آکوچکیان* (۱۳۷۸) ضمن بررسی اضطراب و آرامش در حوزه تفکر دینی، نتیجه گرفته نگرش دینی عنایت ویژه‌ای به عوامل پیشگیری‌کننده و سپس ارتقادهنده دارد و بدین‌روی شرایطی را فراهم می‌کند که اضطراب و نگرانی مرضی در انسان شکل نگیرد. در کتب تفسیری و اخلاقی و عرفانی، همچون *تفسیر المیزان*، *مجمع‌البیان*، *تسنیم*، *تفسیر موضوعی*، *تفسیر نمونه*، *چهل حدیث امام خمینی*، *منازل السائرین*، *مدارج السائلین* تنها به ذکر معنا و عوامل «طمأنینه» اکتفا شده و *منازل السائرین* و *مدارج السالکین* علاوه بر معنای «طمأنینه»، درجات آن را نیز ذکر نموده‌اند.

خسروپناه و *شفابخش* (۱۳۹۲) و *صادقی* (۱۳۸۸) تنها طمأنینه را به‌عنوانی مرحله‌ای از مراحل سیر سلوک بررسی نموده و هیچ‌یک مؤلفه‌های آن را بیان نکرده‌اند.

از سوی دیگر با توجه به اینکه سنجش و اندازه‌گیری اساس یک علم را تشکیل می‌دهد، در بررسی‌های علمی مفاهیم دینی، طراحی ابزارهایی برای اندازه‌گیری (کمّی‌سازی) به‌عنوان یک مؤلفه حساس و حیاتی مدنظر قرار می‌گیرد و تاکنون مفاهیمی همچون «خودمهارگری» (رفیعی‌هنر، ۱۳۹۱)، «حیا» (گلزاری، ۱۳۸۸)، «صبر بر معصیت» (امیری، ۱۳۹۲) و «عقل» (میردیکوندی، ۱۳۸۷) کمّی‌سازی شده‌اند.

درخصوص آرامش روان، براساس آیات و روایات، تنها یک آزمون اولیه (نعمتی، ۱۳۹۳) در زمینه آرامش ساخته شده که آن هم مربوط به آرامش پس از ازدواج است، ولی برای طمأنینه پرسشنامه‌ای ساخته نشده است. با توجه به اهمیت و آثار فردی و اجتماعی، دنیوی و اخروی طمأنینه و تأییداتی که در آیات و روایات صورت پذیرفته است، ساخت یک ابزار معتبر و روا که بتواند این صفت را براساس آموزه‌های دینی مفهوم‌سازی و اندازه‌گیری کند ضروری می‌نماید و می‌تواند علاوه بر گسترش حوزه متون دینی و انعکاس قابلیت کاربرد آن در علم روان‌شناسی، مسیر را

برای سایر پژوهشگران در زمینه‌های گوناگون پژوهشی هموار سازد و نتایج مناسبی ارائه دهد. بدین‌روی این پژوهش در نظر دارد براساس مؤلفه‌های طمأنینه که به‌دست می‌آورد پرسشنامه اولیه‌ای برای طمأنینه طراحی نماید.

۱. روش پژوهش

پژوهش حاضر از لحاظ هدف، در طبقه پژوهش‌های «بنیادی» (fundamental) قرار دارد؛ زیرا شامل مفهوم‌شناسی «طمأنینه» در منابع اسلامی و به عبارت دیگر، استخراج مؤلفه‌های آرامش روانی مبتنی بر طمأنینه است. از سوی دیگر، شامل ساخت پرسشنامه اولیه برای سنجش طمأنینه براساس مؤلفه‌های مفهومی است. به لحاظ جمع‌آوری و تجزیه و تحلیل داده‌ها، روش این پژوهش از یک سو «تحلیل مفهومی - محتوایی» در گزاره‌های دینی (اجتهاد دانش دینی) است (علی‌پور و حسنی، ۱۳۹۰) و از سوی دیگر برای بررسی پایایی و روایی مؤلفه‌های مفهومی و پرسشنامه اولیه طمأنینه مبتنی بر روش «پیمایشی» است. از این‌رو روش پژوهش حاضر در دو بخش قابل بررسی است:

۱-۱. مفهوم‌شناسی «روش»

در این پژوهش، از روش «تحلیل محتوا» (Content analysis) استفاده شده که برای بررسی محتوای آشکار پیام‌های موجود در یک متن استفاده می‌شود. در این روش محتوای آشکار پیام‌ها به گونه‌ای نظام‌مند و کمی توصیف می‌شود. از این‌رو این روش را می‌توان روش «تبدیل داده‌های کیفی به داده‌های کمی» قلمداد کرد.

سه مرحله عمده روش «تحلیل محتوا» عبارتند از: مرحله آماده‌سازی و سازمان‌دهی، بررسی مواد، و پردازش نتایج (سرمد، ۱۳۹۲، ص ۱۳۲). در مرحله تدوین مؤلفه‌های روان‌شناختی طمأنینه براساس آیات و روایات، جامعه آماری پژوهش، گزاره‌های دینی موجود در قرآن کریم و روایات کتاب‌های روایی است. روایات شامل گفته‌ها، تقریرها، گزارش‌های روش عملی پیامبر اکرم ﷺ و ائمه معصومین ﷺ و فاطمه زهرا ﷺ است. نمونه‌گیری به روش «هدفمند» (قضاوتی) انجام شد. هر واحد جامعه (گزاره دینی) که در مفهوم‌شناسی کاربرد داشته باشد، شانس قرار گرفتن در نمونه را خواهد داشت. ملاک کاربرد در مفهوم‌شناسی، واژه‌ها و مفاهیم موجود در یک گزاره دینی است که در حوزه معنایی «طمأنینه» قرار دارد.

۱-۲. ابزار گردآوری داده‌ها

برای گردآوری اطلاعات، ابتدا به شیوه «توصیفی - تحلیلی» در منابع اسلامی و روان‌شناختی به تشکیل پرونده علمی اقدام شد. سپس منابع مورد مطالعه یادداشت‌برداری، سازمان‌دهی و تجزیه و تحلیل گردید. برای این منظور ابتدا مقالات و پایان‌نامه‌هایی که درباره طمأنینه بود به دقت مطالعه و بررسی شد و برای پیدا کردن معنای دقیق

ماده «طمین» و «طمأنینه» به ۱۷ کتاب لغت مراجعه گردید. سپس واژه «طمین» که حروف اصلی «طمأنینه» است، به همراه مشتقات آن در نرم‌افزارهای جامع الاحادیث و جامع التفاسیر نور به صورت پیشرفته جست‌وجو گردید و کتاب‌هایی همچون میزان الحکمه (محمدی ری شهری، ۱۳۸۳) بررسی شد و آیات و روایات دربردارنده این ماده و مشتقات آن استخراج شد.

بعد از اینکه آیات مرتبط با طمأنینه به دست آمد، تفسیر این آیات در تفاسیر مهم شیعه و اهل سنت بررسی گردید. در نهایت نیز برای فهم بهتر این مفهوم، به کتب تفسیر و اخلاقی و نرم‌افزارهای اخلاق اسلامی مراجعه شد.

۳-۱. روش تجزیه و تحلیل داده‌ها

به سبب اهمیت و نو بودن موضوع و نیاز به تحلیل مبنایی این سازه، با بررسی آیات، روایات و تفاسیر موجود، آموزه‌های اسلام درباره «طمأنینه» و مؤلفه‌های آن با دقت تجزیه و تحلیل شد و به صورت جامع ملاحظه و خانواده قرآنی و حدیثی تشکیل و سپس با استفاده از روش‌های تفسیری و اجتهادی بررسی، تحلیل و پردازش گردید که نتیجه آن استخراج مؤلفه‌های مفهوم است.

نمونه برگ مشخصات مؤلفه‌ها و گویه‌ها و مستندات به صورت لیگرت چهاردرجه‌ای آماده شد و به منظور ارزیابی روایی محتوا و مطابقت آن با دیدگاه اسلام به یازده کارشناس علوم اسلامی که در زمینه روان‌شناسی نیز تخصص داشتند، ارائه شد.

۲. مراحل استخراج مؤلفه‌ها

۱. تشکیل پرونده علمی؛
۲. مقالات و پایان‌نامه‌هایی که درباره طمأنینه بود و یا درباره آن نیز سخن گفته بود به دقت مطالعه شد.
۳. واژه «طمین» که حروف اصلی «طمأنینه» است به همراه مشتقات آن در نرم‌افزارهای جامع الاحادیث نور و جامع التفاسیر نور به صورت پیشرفته جست‌وجو گردید و کتاب‌های روایی همانند میزان الحکمه (محمدی ری شهری، ۱۳۸۳) نیز بررسی شد و آیات و روایات دربردارنده این ماده و مشتقات آن استخراج گردید.
۴. پس از آنکه آیات مرتبط با طمأنینه به دست آمد تفسیر این آیات در تفاسیر مهم شیعه و اهل سنت بررسی شد.
۵. برای پیدا کردن معنای دقیق ماده «طمین» و «طمأنینه» به ۱۷ کتاب لغت مراجعه گردید.
۶. برای فهم بهتر این مفهوم به کتاب‌های تفسیر و اخلاق و نرم‌افزارهای اخلاق اسلامی مراجعه شد.
۷. خانواده قرآنی و حدیثی تشکیل گردید.

۸. اطلاعات به دست آمده از طریق روش های تفسیری و اجتهادی بررسی و تحلیل و پردازش و مؤلفه ها شناسایی شد.
۹. زیرمؤلفه ها و مستندات آنها به منظور ارائه به کارشناسان، در جدولی با عنوان «مؤلفه های طمأنینه» قرار گرفت.
۱۰. گویه های معرف طمأنینه با توجه به مؤلفه ها و مستندات آنها طراحی گردید.
۱۱. گویه ها به جدول مؤلفه های طمأنینه اضافه و برای سنجش میزان تطابق زیرمؤلفه ها و گویه ها با مستندات (CVI) به کارشناسان ارائه شد.

۱-۲. روشی پژوهش ساخت پرسشنامه

با توجه به اینکه هدف نهایی این پژوهش، ساخت یک پرسشنامه در زمینه طمأنینه است، روش تحقیق در بخش دوم «پیمایشی» است. جامعه آماری این پژوهش را طلاب حوزه های علمیه برادران و خواهران استان همدان در سال تحصیلی ۱۳۹۶-۱۳۹۷ تشکیل می دهند. حجم این جامعه به طور تقریبی ۲۰۰۰ تن است. در این پژوهش با توجه به تهیه پرسشنامه اولیه، از روش «نمونه گیری در دسترس» (sampling Convenience) استفاده شده است، به این صورت که با مراجعه به حوزه های علمیه استان و انتخاب یک کلاس به صورت تصادفی، بین طلبه های که تمایل داشتند، پرسشنامه توزیع گردید.

۲-۲. ابزار پژوهش

با توجه به هدف این پژوهش که ساخت پرسشنامه اولیه طمأنینه براساس آیات و روایات است، طی این تحقیق با فرایندی که در بالا گذشت، پرسشنامه تدوین شد و به منظور ارزیابی اولیه در گروه نمونه ۷۴ نفری به اجرا گذاشته شد. این پرسشنامه از مقیاس لیکرت پنج درجه ای استفاده می کند و با گزینه های «خیلی زیاد»، «زیاد»، «متوسط»، «کم» و «خیلی کم» طراحی شده است.

۳-۲. روش تجزیه و تحلیل داده ها

در مراحل این پژوهش از روش های آماری ذیل استفاده شده است:

- ۱) برای بررسی روایی گویه ها از ضریب «شاخص روایی محتوا» CVI استفاده شد که توضیح آن گذشت.
- ۲) برای بررسی مشخصه های توصیفی، از روش های متداول (مثل میانگین، فراوانی، درصد) در آمار توصیفی استفاده شده است.
- ۳) به منظور بررسی پایایی پرسشنامه از روش «محاسبه همسانی درونی» (آلفای کرونباخ) و «دو نیمه سازی» (soil half coefficient)، گاتمن (Guttman) و اسپیرمن براون (Spearman Brown) استفاده گردیده است.
- ۴) برای بررسی روایی سازه پرسشنامه از روش همسانی و همبستگی درونی مؤلفه ها با کل آزمون استفاده شده است.

۷	ارتباط عاطفی با اولیاء الهی	۰/۹	قال: قال لی علیؑ: قال رسول اللهﷺ: «من سره أن یلقى الله أماناً مطمئناً لا یحزنه الفزع الأكبر فلیتولاک، و لیتول ابنیک الحسن و الحسینؑ» (جرعاملی، ۱۴۰۹ق، ص ۱۲۴).
۸	احساس اعتماد به وعده‌های الهی	۰/۹	سَأَلَتْ أَبَا الْحَسَنِ عَلِيَّ بْنَ مُوسَى الرِّضَاؑ بِنِسَائِهِ عَنِ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ «فَمَنْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ»، قَالَ: «مَنْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يَهْدِيَهُ يَأْتِيهِ فِي الدُّنْيَا إِلَى جَنَّتِهِ وَ دَارِ كَرَامَتِهِ فِي الْآخِرَةِ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلتَّسْلِيمِ لِلَّهِ وَ الثَّقَةِ بِهِ وَ السُّكُونِ إِلَى مَا وَعَدَهُ مِنْ ثَوَابِهِ حَتَّى يَطْمَئِنَ إِلَيْهِ - وَ مَنْ يُرِدْ أَنْ يُضِلَّهُ عَنْ جَنَّتِهِ وَ دَارِ كَرَامَتِهِ فِي الْآخِرَةِ لِكُفْرِهِ بِهِ وَ عَصِيَانِهِ لَهُ فِي الدُّنْيَا - يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيْقًا خَرَجًا حَتَّى يَشْكُ فِي كُفْرِهِ وَ يَضْطَرِبَ مِنْ اِثْتِقَادِهِ قَلْبُهُ حَتَّى يَصِيرَ كَأَنَّمَا يَصْعَدُ فِي السَّمَاءِ، كَذَلِكَ يَجْعَلُ اللَّهُ الرَّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ» (صدوق، ۱۳۹۸ق، ص ۲۴۳).
۹	احساس رضایت	1	«بِأَيِّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ارْجِعِي إِلَى رَبِّكَ رَاضِيَةً مَرْضِيَّةً فَادْخُلِي فِي عِبَادِي وَ ادْخُلِي جَنَّتِي» (فجر: ۲۷-۳۰).
۱۰	تمایل به پذیرش حقیقت	۰/63	سَأَلَتْ أَبَا الْحَسَنِ عَلِيَّ بْنَ مُوسَى الرِّضَاؑ بِنِسَائِهِ عَنِ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ «فَمَنْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ»، قَالَ: «مَنْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يَهْدِيَهُ يَأْتِيهِ فِي الدُّنْيَا إِلَى جَنَّتِهِ وَ دَارِ كَرَامَتِهِ فِي الْآخِرَةِ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلتَّسْلِيمِ لِلَّهِ وَ الثَّقَةِ بِهِ وَ السُّكُونِ إِلَى مَا وَعَدَهُ مِنْ ثَوَابِهِ حَتَّى يَطْمَئِنَ إِلَيْهِ - وَ مَنْ يُرِدْ أَنْ يُضِلَّهُ عَنْ جَنَّتِهِ وَ دَارِ كَرَامَتِهِ فِي الْآخِرَةِ لِكُفْرِهِ بِهِ وَ عَصِيَانِهِ لَهُ فِي الدُّنْيَا - يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيْقًا خَرَجًا حَتَّى يَشْكُ فِي كُفْرِهِ وَ يَضْطَرِبَ مِنْ اِثْتِقَادِهِ قَلْبُهُ حَتَّى يَصِيرَ كَأَنَّمَا يَصْعَدُ فِي السَّمَاءِ، كَذَلِكَ يَجْعَلُ اللَّهُ الرَّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ» (صدوق، ۱۳۹۸ق، ص ۲۴۳).
۱۱	کسب روزی رضایت‌بخش	۰/۵	«صَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا قَرِيْبَةً كَانَتْ أَمِيْنَةً مُطْمَئِنَّةً يَأْتِيهَا رِزْقُهَا رَغَدًا مِنْ كُلِّ مَكَانٍ فَكَرَّرَتْ بِأَنْعَمِ اللَّهِ فَأَقَامَهَا اللَّهُ لِبَاسِ الْجُوعِ وَ الْخَوْفِ بِمَا كَانُوا يَصْنَعُونَ» (نحل: ۱۱۲).
۱۲	کسب آگاهی	۰/9	۱) قال علیؑ: «من اطمنن قبل الإختبار ندم» (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶، ج ۱، ص ۶۶۶). ۲) قال علیؑ: «الطَّمَأْنِيْنَةُ قَبْلُ الْخَيْرَةِ خِلَافُ إِضْدِائِ الْحَزْمِ» (همان، ص ۶۱). ۳) قال علیؑ: «الطَّمَأْنِيْنَةُ إِلَى كُلِّ أَحَدٍ قَبْلُ الْإِخْتِبَارِ مِنْ قُصُورِ الْعَقْلِ» (لیبی، ۱۳۷۶، ص ۵۹). ۴) قَالَ الْجَوَادُؑ: «مَنْ انْقَادَ إِلَى الطَّمَأْنِيْنَةِ قَبْلَ الْخَيْرَةِ فَقَدْ عَرَّضَ نَفْسَهُ لِلْهَلَاكَةِ وَ الْوَاقِيَةَ الْمُتَمَيِّنَةَ» (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۶۸ ص ۳۴۰).
۱۳	انجام کار نیک	۰/۹	«يَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْلَا أَنْزَلَ عَلَيْنَا آيَةً مِنْ رَبِّهِ قُلْ إِنْ أَلَّ اللَّهُ يُضِلْ مَنْ يَشَاءُ وَ يَهْدِي إِلَيْهِ مَنْ أُنَابَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ تَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ طُوبَى لَهُمْ وَ حَسُنَ مَا بَدَأَ» (رعد: ۲۷-۲۹).

CVI ده تا از زیرمؤلفه‌ها بالاتر از ۰/۸ بود. در نتیجه تأیید شدند. CVI دو تا از مؤلفه‌ها نیز بالاتر از ۰/۶۳ بود که با توجه به نزدیکی نمره آنها تأیید می‌شود. در این مرحله CVI تنها یک مؤلفه (کسب روزی رضایت‌بخش) پایین (۰/۵) بود که کنار گذاشته شد. بنابراین از نظر کارشناسان خبره دین، دوازده تا از زیرمؤلفه‌های طمأنینه تا حد زیاد و خیلی زیاد با طمأنینه ارتباط دارند.

۲-۳. ویژگی‌های روان‌سنجی پرسشنامه اولیاء طمأنینه

در این بخش داده‌هایی که از طریق پرسشنامه گردآوری شده است، در دو سطح توصیفی و استنباطی تجزیه و تحلیل شد. ابتدا ویژگی‌های جمعیت‌شناختی و شاخص‌های توصیفی متغیرهای پژوهش ارائه گردید. از میان شرکت‌کنندگان ۸۱.۱ درصد را مردان و ۱۸.۹ درصد را زنان تشکیل دادند. سن شرکت‌کنندگان بین ۱۸ تا ۴۱ بود.

بیشترین فراوانی مربوط به شرکت‌کنندگانی است که بین ۲۰ تا ۳۰ سال داشتند. این گروه ۴۸۶ درصد از کل شرکت‌کنندگان را به خود اختصاص داده است.

در رتبه بعدی گروه سنی زیر ۲۰ سال قرار دارند که ۳۶.۵ درصد از کل شرکت‌کنندگان را به خود اختصاص داده‌اند. مجموع این دو گروه ۸۵.۱ درصد از کل شرکت‌کنندگان را تشکیل می‌دهند. بنابراین به لحاظ سنی، جامعه همگن است. از میان شرکت‌کنندگان ۴۷.۳ درصد دارای تحصیلات دیپلم بودند که بیشترین درصد را داشتند و رتبه بعدی سیکل (۳۶.۵ درصد) بودند. ۴/۱ درصد از شرکت‌کنندگان تحصیلات خود را مشخص نکردند. بیشترین فراوانی مربوط به تحصیلات حوزوی، مقدمات (۵۴.۱ درصد) و مقطع سطح عالی، دارای فراوانی ۴۵.۹ درصدی بود. بیشترین فراوانی در بررسی تأهل شرکت‌کنندگان، مربوط به افراد مجرد (۵۸.۱ درصد) بود و افراد متأهل فراوانی (۴۱.۹ درصد) داشتند.

برای اعتبار بالاتر پرسشنامه گویه‌هایی که CVI آنها بالاتر از ۰.۶ بود انتخاب شد تا در نمونه موردنظر اجرا گردد. با توجه به نظرات کارشناسان از ۷۳ گویه طراحی شده CVI، تعداد ۴۷ گویه هم‌تراز یا بالاتر از ۰.۶ ارزیابی شد و در پرسشنامه قرار گرفت و گویه‌های زیرمؤلفه‌هایی که گویه‌های کمی برای آنها تأیید شده و یا گویه‌ای برای آنها تأیید نشده بود پس از اصلاح، در پرسشنامه قرار گرفت.

۳-۳. همسانی درونی پرسشنامه

یکی از روش‌های بررسی روایی سازه، بررسی همسانی درونی آن است. در جدول ۳ همبستگی بین مؤلفه‌ها و همچنین همبستگی مؤلفه‌ها با نمره کلی طمانینه آمده است.

جدول ۳: همبستگی (پیرسون) بین مؤلفه‌ها و همبستگی مؤلفه‌ها با نمره کلی طمانینه

۱۳	۱۲	۱۱	۱۰	۹	۸	۷	۶	۵	۴	۳	۲	۱	
												۱	۱
											۱	** -/.۰۰۰ -/.۴۰	۲
										۱	** -/.۰۰۳ -/.۳۴۶	** -/.۰۰۴ -/.۳۳۹	۳
									۱	** -/.۰۰۰ -/.۴۴۴	* -/.۰۲۲ -/.۲۶۶	-/.۱۷۱ -/.۱۶۱	۴
								۱	-/.۲۷۲ -/.۱۲۹	-/.۰۹۵ -/.۱۹۶	** -/.۰۰۰ -/.۴۰۴	-/.۰۹۴ -/.۱۹۶	۵

								۱	-/۱۵۶ -/۱۶۶	* -/۰۱۵ -/۳۸۲	** -/۰۰۸ -/۳۰۴	* -/۰۳۱ -/۲۵۱	-/۸۳۷ -/۱۷۰	۶
							۱	** -/۰۰۶ -/۳۱۵	-/۰۵۶ -/۲۲۳ -/۳۱۵	-/۰۵۵ -/۲۲۴ -/۵۹۸	** -/۰۰۰ -/۵۹۸	** -/۰۰۰ -/۴۸۴	** -/۰۰۲ -/۳۵۱	۷
						۱	** -/۰۰۰ -/۷۲۱	** -/۰۰۱ -/۳۸۴	** -/۰۰۵ -/۳۳۳	** -/۰۰۱ -/۲۷۰	** -/۰۰۰ -/۶۳۶	** -/۰۰۰ -/۶۴۲	** -/۰۰۱ -/۳۸۶	۸
					۱	-/۸۳۷ -/۰۲۴	-/۸۴۵ -/۰۲۲	-/۱۲۶ -/۱۳۶	-/۲۰۶ -/۱۴۹	-/۱۳۳ -/۱۷۶	-/۴۸۵ -/۰۸۲	-/۸۴۵ -/۰۲۳	-/۰۸۶ -/۲۰۱	۹
			۱	-/۵۱۷ -/۰۷۶	** -/۰۰۰ -/۴۸۵	** -/۰۰۱ -/۳۷۱	** -/۰۰۲ -/۳۴۸	-/۲۵۸ -/۱۳۳	-/۳۹۰ -/۱۰۱	** -/۰۰۴ -/۳۳۲	* -/۰۰۶ -/۲۸۰	** -/۰۰۳ -/۳۴۵	۱۰	
		۱	-/۶۶۵ -/۰۵۱	-/۳۲۰ -/۱۱۷	-/۱۰۵ -/۱۹۰	-/۰۷۹ -/۲۰۶	-/۰۷۵ -/۲۰۸	-/۳۰۶ -/۱۲۱	** -/۰۰۰ -/۴۳۰	-/۲۱۹ -/۱۴۴	* -/۰۱۳ -/۲۸۸	-/۸۸۵ -/۰۱۷	۱۱	
	۱	** -/۰۰۵ -/۳۳۶	* -/۰۳۴ -/۳۴۷	-/۶۶۷ -/۰۵۱	** -/۰۰۰ -/۴۵۹	** -/۰۰۰ -/۴۶۳	-/۲۷۲ -/۱۲۹	-/۱۷۲ -/۱۶۱	** -/۰۰۱ -/۳۶۹	** -/۰۰۰ -/۵۲۲	** -/۰۰۰ -/۴۳۴	* -/۰۲۸ -/۲۵۵	۱۲	
۱	** -/۰۰۰ -/۶۲۲	** -/۰۰۴ -/۳۳۴	** -/۰۰۰ -/۵۶۸	-/۳۱۷ -/۱۱۸	** -/۰۰۰ -/۸۷۰	** -/۰۰۰ -/۷۷۸	** -/۰۰۰ -/۵۱۹	** -/۰۰۰ -/۴۲۰	** -/۰۰۰ -/۵۳۶	** -/۰۰۰ -/۷۱۴	** -/۰۰۰ -/۷۲۳	** -/۰۰۰ -/۵۳۰	۱۳	

** همبستگی تا سطح معناداری ۰/۰۱ * همبستگی تا سطح معناداری ۰/۰۵

نتایج به‌دست‌آمده از ارزیابی همبستگی نشان‌دهنده آن است که سازه «طمأنینه» تنها با مؤلفه «تمایل به پذیرش حقیقت» با طمانینه (کل) همبستگی معناداری ندارد و با بقیه مؤلفه‌ها همبستگی معناداری دارد. همچنین بیشتر مؤلفه‌ها با همدیگر دارای همبستگی معناداری هستند.

۴-۳. ضریب آلفای کرونباخ

ضریب آلفای کرونباخ برای سازه «طمأنینه» در جدول ۴ ذیل ارائه شده است:

جدول ۴: ضریب آلفای کرونباخ هر مؤلفه

سازه	آلفای کرونباخ
طمأنینه	/۸۸۱

همان‌گون که مشاهده می‌شود، همسانی درونی مقیاس براساس آلفای کرونباخ کلی سازه، ۰/۸۸۱ بوده که مطلوب است.

۵-۳. دو نیمه‌سازی

برای بررسی پایایی پرسشنامه از روش «دو نیمه‌سازی» نیز استفاده شد. نتایج در جدول ۵ ارائه شده است:

جدول ۵: جدول ضرایب پایایی پرسشنامه براساس روش «دو نیمه‌سازی»

۷۹۳/۰	مقدار آلفای کرونباخ نیمه اول	
a28	تعداد گویه‌های نیمه اول	
۸۰۵/۰	مقدار آلفای کرونباخ نیمه دوم	
b27	تعداد گویه‌های نیمه دوم	
۵۵	تعداد کل گویه‌ها	
۰/۷۱۱	همبستگی بین دو فرم	
۰/۸۳۱	طول برابر	ضریب اسپیرمن
۰/۸۳۱	طول نابرابر	
۰/۸۸۳۱	ضریب دو نیمه‌سازی گاتمن	

ضریب دو نیمه‌سازی/اسپیرمن ۰/۸۳۱ و دو نیمه‌سازی گاتمن ۰/۸۳۱ بیانگر پایایی مطلوب پرسشنامه است. باید به این نکته توجه داشت که هر چه تعداد گویه‌ها کمتر می‌شود میزان پایایی کاهش می‌یابد. بنابراین در مقیاس ضریب پایایی پرسشنامه‌ها باید به تعداد گویه‌های آنان نیز توجه داشت.

۶-۳. ارائه پرسشنامه نهایی

از ۷۳ گویه طراحی شده، پس از دریافت CVI کارشناسان ۴۷ گویه باقی ماند. به علت آنکه بعضی از مؤلفه‌ها بدون گویه بود و یا گویه‌های کمی داشت گویه‌ها اصلاح گردید و در نهایت، تعداد گویه‌ها به ۵۵ رسید و در نمونه اجرا گردید. پس از بررسی آماری مؤلفه «تمایل به پذیرش حقیقت» حذف گردید که دارای دو گویه بود. در نتیجه پرسشنامه نهایی ۵۳ گویه‌ای درست شد. بنابراین پرسشنامه نهایی «طمأنینه» ۵۳ گویه دارد و در طیف لیکرت پنج درجه‌ای (خیلی زیاد، زیاد، متوسط، کم، خیلی کم) صورت‌بندی شده است. نمره کل طمأنینه می‌تواند بین ۵۳ تا ۲۶۵ متغیر باشد؛ زیرا پرسشنامه ۵۳ گویه دارد که هر گویه می‌تواند از یک تا پنج (خیلی کم = ۱ تا خیلی زیاد= ۵) امتیاز بگیرد.

بحث و نتیجه‌گیری

تعریفی که محقق در این پژوهش به آن رسیده به این صورت است که «طمأنینه به معنای آرامش پایدار پس از اضطراب است که در قلمرو شناخت، به صورت یقین و ایمان؛ و در قلمرو هیجانی، به صورت بشاشت درونی، حلم، رضا به قضای الهی، توکل و تسلیم امر خدا شدن؛ و در قلمرو رفتار، به صورت عمل صالح بروز می‌کند».

در بررسی‌های کارشناسی مؤلفه «کسب روزی رضایت‌بخش» حذف شد و پرسشنامه اولیه با ۱۲ مؤلفه در نمونه آماری اجرا شد. پس از اجرای پرسشنامه و بررسی و تحلیل آماری نیز مؤلفه «تمایل به پذیرش حقیقت» حذف گردید و بنابراین سازه «طمأنینه» با ۱۱ مؤلفه به‌دست آمد که عبارتند از: (۱) یقین؛ (۲) دستیابی به حقیقت؛ (۳) ایمان به خداوند؛ (۴) دوران‌دیشی؛ (۵) ترس از غیر خداوند؛ (۶) مصونیت از غم و غصه؛ (۷) ارتباط عاطفی با اهل بیت (ع)؛ (۸) اعتماد به وعده‌های الهی؛ (۹) احساس رضایت؛ (۱۰) کسب آگاهی؛ (۱۱) انجام کار نیک.

نتایج پژوهش حاضر نشان می‌دهد پرسشنامه «طمأنینه» براساس آیات و روایات، از روایی لازم برخوردار است، همسانی درونی سازه نسبتاً مطلوبی دارد و سازه «طمأنینه» نیز با ۱۱ مؤلفه ذکرشده دارای همبستگی معناداری است. آلفای کرونباخ برای مقیاس کل، برابر با ۰/۸۸۱ بوده و حذف گویه‌ها تأثیری بر میزان پایایی آزمون نداشتند است. در روش «دو نیمه‌سازی» گاتمن، ضریب ۰/۸۳۱ برای کل پرسشنامه به‌دست آمد و روش «دو نیمه‌سازی» اسپیرمن براون، ضریب ۰/۸۳۱ برای کل پرسشنامه شد.

همبستگی سازه «طمأنینه» با مؤلفه‌ها بدین شرح است:

طمأنینه با مؤلفه‌های «دستیابی به حقیقت»، «یقین»، «ایمان به خداوند»، «دوران‌دیشی»، «مصونیت از غم و غصه»، «ارتباط عاطفی با اولیای الهی»، «اعتماد به وعده‌های الهی»، «احساس رضایت»، «انجام کار نیک»، «ترس از غیر خداوند» و «کسب آگاهی» تا سطح ۰/۰۱ همبستگی معنادار است.

«طمأنینه» با مؤلفه‌های «یقین»، «ایمان به خداوند»، «ارتباط عاطفی با اولیای الهی» و «اعتماد به وعده‌های الهی» در حد خوبی همبستگی دارد و با مؤلفه‌های «دستیابی به حقیقت»، «دوران‌دیشی»، «مصونیت از غم و غصه»، «احساس رضایت»، «انجام کار نیک»، «ترس از غیر خداوند» و «کسب آگاهی» در حد متوسط همبستگی دارد.

مؤلفه «تمایل به پذیرش حقیقت» در حدی ضعیف با «طمأنینه» همبستگی دارد و البته این همبستگی معنادار هم نیست. از این رو حذف شد.

درحالی‌که یافته‌های کیفی در تحلیل منابع اسلامی، مفهوم «طمأنینه» را شامل ۱۲ مؤلفه نشان می‌داد، نتایج یافته‌های کمی این مفهوم را شامل ۱۱ مؤلفه نشان می‌دهد و مؤلفه «تمایل به پذیرش حقیقت» در همبستگی بین مؤلفه‌ها و طمأنینه حذف گردید و نتوانست همبستگی لازم و کافی را با طمأنینه نشان دهد.

در تبیین تفاوت این دو می‌توان گفت: در تحلیل مجموع آیات و روایات مرتبط با «طمأنینه»، یک الگوی نظری برای سازه «طمأنینه» به‌دست آمد که سازه مطلوب از منظر آموزه‌های اسلامی بود. سپس در گروه نمونه هنجاریابی شد. در همبستگی یک مؤلفه حذف شد و بقیه مؤلفه‌ها باقی ماند.

همان‌گونه که ملاک‌ها و هنجارها متفاوت است، سازه‌های ملاک‌محور و هنجارمحور نیز با هم تفاوت دارند. ملاک ویژگی‌های انسان مؤمن مطلوب است که در آیات و روایات آمده و براساس آن پرسشنامه تجویزی می‌شود. هنجارها ویژگی‌های انسان مؤمن است که در جامعه وجود دارد و براساس آن پرسشنامه توصیفی می‌گردد. توزیع جامعه در پرسشنامه اول ممکن است متعادل و همگن نباشد، اما در پرسشنامه دوم معمولاً متعادل و همگن است.

ممکن است عدم ابراز این مؤلفه به گونه دیگری نیز توجیه شود. ممکن است گویه‌های مرتبط با مؤلفه به‌خوبی طراحی نشده و در نتیجه روایی محتوا نداشته باشند یا متغیرهای تعدیل‌کننده دیگری اثر گذاشته باشند. در این صورت نیاز است این پژوهش با گویه‌های متفاوت در همین گروه و یا با همین گویه‌ها در گروه‌های دیگر تکرار شود و متغیرهای تعدیل‌کننده نیز سنجیده و اثربخشی تعاملی‌شان بررسی گردد.

درخصوص نتایج همبستگی می‌توان گفت: نتایج این تحقیق با تحقیق مجیدی (۱۳۸۶، ص ۹۲) هماهنگ است؛ زیرا یکی از نتایج این تحقیق همبستگی سازه «طمانینه» با یقین و ایمان به خداوند، و همبستگی «یقین» با ایمان به خداوند، و همبستگی «ایمان به خداوند» با انجام کار نیک و اعتماد به وعده‌های الهی «توکل» است. بنا بر تحقیق مجیدی، علامه طباطبائی ایمان را دارای مراتبی می‌داند و اطمینان و یقین را ملازم مراتب بالای ایمان و مرتبه دوم ایمان را یقین به خداوند و اموری می‌شمارد که در پیوند با اوست (همان، ص ۸۲). ایشان معتقد است: میزان پایبندی به اعمال صالح با مرتبه دینی فرد نسبتی مستقیم دارد؛ هرچه مرتبه ایمان بالاتر باشد این پایبندی افزون‌تر است، و حقیقت ایمان دل بستن، باور کردن و اعتماد کردن است (همان، ص ۸۵).

نتایج این تحقیق با تحقیق جعفری (۱۳۸۸) هماهنگ است؛ زیرا همبستگی اعتماد به وعده‌های الهی (توکل) با ایمان به خداوند، نرسیدن از غیر خداوند و احساس رضایت از نتایج این تحقیق است و در تحقیق جعفری، ایمان به خداوند، نهراسیدن از غیر خداوند، و رضایت از خداوند و از امور زندگی از مؤلفه‌های توکل است.

در تبیین نتایج عدم همبستگی معنادار بین برخی مؤلفه‌ها، می‌توان یکی از علل را همان تفاوت در سازه ملاک‌محور و هنجارمحور دانست و می‌توان علت را ذومراتب بودن برخی مؤلفه‌ها و یا تفاوت مؤلفه‌ها در شناختی، هیجانی و رفتاری برشمرد؛ بدین صورت که علت فقدان همبستگی معنادار بین ایمان به خدا و نرسیدن از غیر خداوند را این گفت که مراتب بالای ایمان با نرسیدن از غیر خداوند همبستگی معناداری دارد؛ همچنان که خداوند نرسیدن از غیر خداوند را از ویژگی‌های اولیای الهی (یونس: ۶۲) و دانشمندان (فاطر: ۲۸) می‌داند. نیز ممکن است علت عدم همبستگی بین دستیابی به حقیقت و نرسیدن از غیر خداوند این باشد که دستیابی به حقیقت یک مؤلفه شناختی است، ولی نرسیدن از غیر خداوند یک مؤلفه هیجانی، و در واقع نمونه مدنظر در بُعد شناختی قوی است، ولی در بُعد هیجانی این‌گونه نیست. البته می‌توان عللی همچون پایین بودن حجم نمونه، همگن بودن نمونه، عدم

طراحی مناسب گویه‌ها و نداشتن روایی محتوا و یا تأثیر متغیرهای تعدیل‌کننده دیگر را نیز برای عدم همبستگی معنادار برخی مؤلفه‌ها با هم عنوان نمود.

از محدودیت‌های این پژوهش محدود بودن حجم نمونه قابل‌استفاده به ۷۴ آزمودنی است. از این‌رو تحلیل عاملی مؤلفه‌های طمأنینه امکان‌پذیر نیست. بر همین اساس پیشنهادهای زیر ارائه می‌شود:

- اجرای پرسشنامه در حجم بزرگ‌تری از آزمودنی‌ها، به‌گونه‌ای که بررسی تحلیل عاملی طمأنینه بر مبنای روش‌های آماری میسر گردد؛

- اجرای همزمان پرسشنامه «طمأنینه» با دیگر مقیاس‌ها و به‌دست آوردن نوع و میزان ارتباط آنها با یکدیگر؛

- اقدام به پژوهش‌های مداخله‌ای درخصوص طمأنینه با توجه به عواملی که اسلام برای آن معرفی کرده است و مقایسه تأثیرات قبل و بعد از مداخله با یکدیگر.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

منابع

- ابن فارس، احمدبن، ۱۴۰۴ق، *معجم مقاییس اللغة*، قم، دفتر تبلیغات اسلامی.
- ابن منظور، محمدبن مكرم، ۱۴۱۴ق، *لسان العرب*، بیروت، دارالفکر.
- ابوترابی، علی، ۱۳۸۶، *نقد ملاک‌های بیهنجاری در روان‌شناسی با نگرش به منابع اسلامی*، قم، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی ؑ.
- اکبری‌راد، طیبه، ۱۳۹۰، «معناشناسی مفهوم آرامش در قرآن کریم»، *نامه الهیات*، ش ۱۵، ص ۱۶ تا ۳۱.
- اکوچیان، شهلا، ۱۳۷۸، «بررسی اضطراب و آرامش در حوزه تفکر دینی»، در: *مجموعه مقالات همایش نقش دین در بهداشت روانی*، قم، دفتر نشر نوید اسلام.
- امیری، حسین، ۱۳۹۲، *تحلیل روان‌شناختی صبر بر معصیت و ساخت آزمون اولیه آن با تکیه بر منابع اسلامی*، پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی ؑ.
- انصاری، خواجه عبدالله، ۱۳۷۳، *شرح منازل السائرین براساس شرح عبدالرزاق کاشانی*، تهران، الزهراء.
- بستانی، فواد افرام، ۱۳۷۵، *فرهنگ ابجدی عربی*، ترجمه رضا مهیار، تهران، قلم.
- تیمی آمدی، عبدالواحدبن محمد، ۱۴۱۰ق، *غررالحکم و دررالکلم*، چ دوم، قم، دارالکتاب الاسلامی.
- جعفری، مهدی، ۱۳۸۸، «ترسیم خطوط و مرزهای توکل و تکلیف»، *پژوهش‌نامه اخلاق*، ش ۱۷، ص ۱۱۷-۱۵۵.
- جوادی آملی، عبدالله، ۱۳۹۶، *تسبیح*، قم، اسراء.
- جوهری، اسماعیل‌بن حماد، ۱۴۱۰ق، *الصحاح - تاج اللغة و صحاح العربیة*، بیروت، دارالعلم للملایین.
- حسن‌بن علی (ع)، ۱۴۰۳ق، *التفسیر المنسوب إلى الإمام الحسن العسکری (ع)*، قم، مدرسه الإمام المهدی (عج).
- حرعاملی، محمدبن حسن، ۱۴۰۹ق، *وسائل الشیعة إلى تحصیل مسائل الشریعة*، قم، دارالکتب الاسلامیه.
- خسروپناه، عبدالحسین و علی شفاخش، ۱۳۹۲، «مقامات و سلوک از منظر امام خمینی ؑ»، *پژوهش‌نامه عرفان*، ش ۷، ص ۱۶-۲۹.
- دروذگر، محمدجواد، ۱۳۸۶، «آرامش پایدار»، *کتاب نقد*، ش ۴۵، ص ۴۸-۶۱.
- دهخدا، علی‌اکبر، *لغتنامه*، تهران، دانشگاه تهران.
- راغب اصفهانی، حسین‌بن محمد، ۱۴۱۲ق، *مفردات الفاظ القرآن*، بیروت، دارالعلم.
- رفیعی هنر، حمید و همکاران، ۱۳۹۱، *ساخت مقیاس خود‌مهارگری بر اساس منابع اسلامی*، پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد، قم، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی ؑ.
- سرمه زهره، ۱۳۹۲، *روش‌های تحقیق در علوم رفتاری*، چ بیست و پنجم، تهران، آگه.
- شجاعی، حیدر، ۱۳۸۹، *نظریه‌های انسان‌سالم با نگرش به منابع اسلامی*، قم، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی ؑ.
- شرباصی، احمد، ۱۳۵۱، «الطمانینه»، *العرفان*، ش ۶۰۷، ص ۵۷-۶۹.
- صادقی، مرضیه، ۱۳۸۸، «اندیشه اشراقی ابن‌سینا»، *حکمت سنوی*، ش ۲۷، ص ۱۰۲-۱۲۱.
- صدوق، محمدبن علی، ۱۳۹۸ق، *التوحید*، قم، جامعه مدرسین.
- طباطبائی، سیدمحمدحسین، ۱۴۱۷ق، *المیزان فی تفسیر القرآن*، قم، جامعه مدرسین.
- طریحی، فخرالدین، ۱۴۱۶ق، *مجمع البحرين*، تهران، کتابفروشی مرتضوی.
- طوسی، محمدبن حسن، بی‌تا، *التبیین فی تفسیر القرآن*، بیروت، دار احیاء التراث العربی.
- کاشانی، عبدالرزاق، ۱۳۷۹، *شرح منازل السائرین خواجه عبد‌الله انصاری*، شرح عبدالرزاق کاشانی (شیروانی)، تهران، الزهراء ؑ.
- عظیمی، مجید، ۱۳۹۶، *مؤلفه‌های روان‌شناختی طمانینه و ساخت پرسشنامه اولیه براساس آیات و روایات*، پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد، مؤسسه اخلاق و تربیت.

- علیپور، مهدی، و حمیدرضا حسنی، ۱۳۹۰، *پارادایم‌های اجتهادی دانش دینی*، چ دوم، قم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- عیاشی، محمدین مسعود، ۱۳۸۰ق، *کتاب‌التفسیر*، تهران، چاپخانه علمیه.
- فخررازی، محمدبن عمر، ۱۴۲۰ق، *مفاتیح‌الغیب*، بیروت، دار احیاء التراث العربی.
- فراهیدی، خلیل‌بن احمد، ۱۴۱۰ق، *کتاب‌العین*، قم، هجرت.
- فغالی، محمدتقی، ۱۳۹۱، «آرامش، رهیافت‌ها و راهکارها»، *پژوهشنامه اخلاق*، ش ۱۸، ص ۵۷-۷۰.
- فقیهی، علی‌نقی، ۱۳۸۲، *جوان و آرامش روان: مشکلات، مشاوره و درمانگری با نگرش اسلامی*، تهران و قم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه با همکاری انستیتو روان پزشکی تهران و موسسه مطالعاتی مشاوره اسلامی و پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- فیروزآبادی، محمدبن یعقوب، ۱۹۹۱م، *القاموس‌المحیط*، بیروت، دارالکتب العلمیه.
- فیومی، احمدبن محمد، ۱۴۱۴ق، *المصباح‌المنیر*، قم، شریف‌الرضی.
- قرشی، سیدعلی‌اکبر، ۱۴۱۲ق، *قاموس قرآن*، تهران، دارالکتب الاسلامیه.
- لیثی واسطی، علی‌بن محمد، ۱۳۷۶، *عیون‌الحکم و المواعظ (الیثی)*، قم، دارالحدیث.
- مجلسی، محمدتقی، ۱۴۰۷ق، *بحارالانوار*، بیروت، مؤسسه الوفاء.
- مجموعه من‌المختصین، ۱۴۲۶ق، *موسوعة نضرة النعیم فی مکارم أخلاق الرسول‌الکریم ﷺ*، جده، دارالوسیله.
- محمدی بختیاری، مصطفی، ۱۳۹۱، *نقش دین در بهداشت روان از منظر قرآن*، قم، زائر.
- محمدی‌ری‌شهری، محمد، ۱۳۸۳، *میزان‌الحکمه*، ترجمه حمیدرضا شیخی، قم، دارالحدیث.
- مصطفوی، حسن، ۱۳۶۸، *التحقیق فی کلمات القرآن‌الکریم*، چ سوم، تهران، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- ، ۱۴۰۲ق، *التحقیق فی کلمات القرآن‌الکریم*، تهران، مرکز کتاب‌الترجمة و النشر.
- معن، حسین، ۱۴۱۲ق، *نظرات فی الاعداد‌الروحی*، بیروت، مؤسسه‌العارف.
- مکارم‌شیرازی، ناصر و همکاران، ۱۳۷۴، *تفسیر نمونه*، تهران، دارالکتب الاسلامیه.
- میردریگوندی، رحیم، ۱۳۸۷، *مقایسه هوش، هوش هیجانی و عقل از دیدگاه روانشناسی و منابع اسلامی و تهیه مقیاس سنجش عقل*، رساله دکتری روان‌شناسی، قم، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی ع.
- نراقی، احمد، ۱۳۸۲، *معراج‌السعادة*، قم، هجرت.
- نعمتی، سلمان، ۱۳۹۳، *ساخت آزمون اولیه آرامش روان در پرتوی ازدواج براساس منابع اسلامی*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، قم، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی ع.
- واسطی‌زبیدی، محمدمرّضی، ۱۴۱۴ق، *تاج‌العروس من جواهر القاموس*، بیروت، دارالفکر.
- ورام بن ابی‌فراس، مسعودبن عیسی، ۱۴۱۰ق، *تنبيه الخواطر و نزهة النواظر المعروف بمجموعه ورام*، قم، مکتبه فقیه.
- ویس‌کرمی، مهرداد، ۱۳۹۰، *بررسی تطبیقی آرامش روانی در روانشناسی با اطمینان قلبی در قرآن کریم*، رساله دکتری، قم، دانشگاه معارف.
- هومن، حیدرعلی، ۱۳۸۵، *استنباط آماری در پژوهش رفتاری*، تهران، سمت.
- یوسفیان، نعمت‌الله، ۱۳۶۸، «ایمان و آرامش در زندگی»، *پیام بهار*، ش ۸۲، ص ۱۹-۳۰.